

OILAVIY MUNOSABATLARNI INSONPARVARLASHTIRISH IMKONIYATLARI

<https://doi.org/10.24412/2181-1784-2026-20-472-477>

M.Fayziyeva
QarshiDU professori,
psixologiya fanlari doktori (DSc)

Annotatsiya. Mazkur maqolada oilaviy munosabatlarni insonparvarlashtirish imkoniyatlari, oilaviy shaxslararo munosabatlar barqarorligini ta'minlashga xizmat qiluvchi muhim omillar, oilaning insonga yo'nalganligi xususiyati, oilaning asosiy vazifalari, o'zbek milliy-madaniy muhitidagi oilaviy munosabatlar, shaxslararo munosabatlar barqarorligi, oilaning insonga yo'nalganligi xususiyati, oila boshqaruvidagi ishtiroki masalalariga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: oilaviy munosabatlar, oilaning insonga yo'nalganligi, o'zbek milliy-madaniy muhiti, insonparvar psixologiya, barqarorlikni ta'minlash, yagona insonparvarlik an'anasi, oilaning moddiy ta'minlanganligi.

Аннотация. В данной статье рассматриваются возможности гуманизации семейных отношений, важные факторы, обеспечивающие стабильность межличностных семейных отношений, гуманистический характер семьи, основные задачи семьи, семейные отношения в узбекской национально-культурной среде, стабильность межличностных отношений, гуманистический характер семьи и участие в управлении семьей.

Ключевые слова: семейные отношения, семейная ориентация по отношению к людям, узбекская национально-культурная среда, гуманистическая психология, обеспечение стабильности, единая гуманистическая традиция, финансовая безопасность семьи.

Abstract. This article focuses on the possibilities of humanizing family relations, important factors that serve to ensure the stability of family interpersonal relations, the human-oriented nature of the family, the main tasks of the family, family relations in the Uzbek national-cultural environment, the stability of interpersonal relations, the human-oriented nature of the family, and the issues of participation in family management.

Keywords: family relations, human-oriented family, Uzbek national-cultural environment, humanistic psychology, ensuring stability, a single humanistic tradition, material security of the family.

Yaqin yillargacha jahon psixologiya fanida yagona insonparvarlik an'anasi rivojlanishining ikki yo'nalishi: dialektikmaterializm falsafasiga asoslangan psixologiya va insonparvar (humanitar)lik psixologiyasi o'zaro farqlanar edi.

Insonparvar psixologiyada esa Amerika insonparvar psixologiyasi yetakchilik qiladi. Mazkur psixologiya vujudga kelgan davrdanoq bir qator tarixiy, siyosiy va umummadaniy vaziyatlar taqozosi tufayli idealning hayotdan ajralishiga asoslangan qalbaki tadqiqotchilik strategiyasini chetlab o'tishga muvaffaq bo'lindi.

Real hayotdagi oilaviy munosabatlar va ularning barqarorligi qandayo‘ Barqarorlikka ta’sir etuvchi omillar mavjud. Barqarorlikni ta’minlashning zarur shart-sharoitlari nimalar‘ degan qator savollar yuzaga keladi.

Biz tadqiqotlarimizda oilaning insonga yo‘nalganligi xususiyatidan kelib chiqqan holda, o‘zbek milliy-madaniy muhitidagi oilaviy munosabatlarni insonparvarlashtirish imkoniyatlarini aniqlash maqsadida qator izlanishlarni o‘tkazdik.

Dastlab, oilaviy o‘zaro (er-xotin misolida) munosabatlar barqarorligini ta’minlashga xizmat qiluvchi muhim omillar o‘rganildi.

Ilmiy manbalarni o‘rganish va olib borilgan tadqiqotlarning tasdiqlashicha, oilaviy shaxslararo munosabatlarni insonparvarlashtirish imkoniyatlari qator iqtisodiy, ijtimoiy, milliy-madaniy, shaxsiy-psixologik omillarga bevosita bog‘liqligi (1-jadvalga qarang) aniqlandi.

Tadqiqot uchun o‘rganilayotgan oiladagi shaxslararo munosabatlarning barqarorligini ta’minlashga xizmat qiluvchi omillar izlanish o‘tkazilgan oilali shaxslar (er-xotinlar) tomonidan ahamiyatiga (rang) qarab tanlanishi (baholanishi) aytili. Tanlanganlik darajasi (o‘rni) 1-o‘rin (maksimal) dan 5-o‘rin (minimal)gacha belgilandi. Tadqiqot o‘tkazilgandan so‘ng undagi munosabatlarning barqarorligini ta’minlovchi omillarning ahamiyat darajasi (o‘rni)ni aniqlash va shunga nisbatan foiz darajasini chiqarish uchun biz quyidagi tahlil (formula)dan foydalandik. 1-darajali deb tanlangan belgilar 5 imkoniyatga, 2-darajalilar 4 imkoniyatga, 3-darajalilar 3 imkoniyatga, 4-darajalilar 2 imkoniyatga, 5-darajalilar 1 imkoniyatga ega ekanligini belgiladik.

Ahamiyatiga qarab 1-darajali (5 imkoniyatga ega) deb ko‘rsatilgan belgi uchun 100 % (eng yuqori ko‘rsatkich) belgilansa, u holda 5-darajali (1 imkoniyatga ega deb ko‘rsatilgan belgi o‘zidan-o‘zi ($100 \% : 5 = 20\%$) 20 % ga tengdir. Agar tadqiqot o‘tkazilgan er-xotinlar (respondentlar) tomonidan oilaviy munosabatlarning barqarorligini ta’minlovchi omillardan qaysi biri tanlovda ahamiyatiga ko‘ra 1,3 darajani olgan bo‘lsa, unda ushbu ko‘rsatkich 1 darajalidan 0,3 daraja pastligini bildiradi. Yoki 5 imkoniyatdan 0,3 imkoniyat chiqarib tashlanadi, natijada 4,7 imkoniyat ($5 - 0,3 = 4,7$) yuzaga keladi. Bir imkoniyat 20 % ga teng bo‘lganida 4,7 imkoniyat 94 % ($20 \% \times 4,7 = 94 \%$) ga tengdir. Boshqa manba yoki belgilarning ko‘rsatkichlari ham xuddi shu tartibda ishlab chiqildi.

1-jadvalda o‘zbek oilalarining shaxslararo munosabatlari barqarorligini ta’minlovchi omillarni ahamiyatini aniqlash bo‘yicha er-xotinlar (300 nafar) bilan o‘tkazilgan anketa so‘rovining natijalari berildi.

1-jadval

Oilaviy shaxslararo munosabatlar barqarorligini ta’minlashga xizmat qiluvchi muhim omillar va ularning baholanishi (n=300)

№	Omillar	Rang 1,2,3,4,5 o‘rni	Foiz
1.	Oilaning moddiy ta’minlanganligi	1,40	92%

2.	O‘zaro hurmat va ishonchning bo‘lishi	1,20	96%
3.	Oila a‘zolarining bir-birlarini yaxshi tushunishlari	1,25	95%
4.	Mustaqil oila sifatida hayot kechirish	3,55	49%
5.	Uy-joy bilan ta‘minlanganlik	2,40	72%
6.	Farzandlar	1,25	95%
7.	Oila a‘zolarining onglik va ma‘naviy axloqiy mavqei	1,40	92%
8.	Muomala odobi	1,35	93%
9.	Oilada mehnat taqsimoti	2,00	80%
10.	Jinsiy moslik (jinsiy qoniqlash)	2,30	74%
11.	Qaynata va qaynonaning oilani boshqarishga aralashuvi	3,05	59%
12.	Qayn-aka, qayn-uka, qayn-opa va qayn-singillarning oilaviy munosabatlardagi ishtiroki	3,95	41%

1-jadvaldan ko‘rinib turibdiki, er-xotinlar oilaviy shaxslararo munosabatlarning barqarorligini ta‘minlashda "o‘zaro hurmat va ishonchning bo‘lishi" ni eng ta‘sirchan (muhim) omil deb hisoblaydilar (o‘rinlar yig‘indisi 1,20; 96%). Darhaqiqat, er-xotin o‘rtasidagi o‘zaro hurmat-ehtirom, mehr-muhabbat, ishonch va sadoqat, izzat-ikrom, hamfikrlilik va munosabatlarning samimiyligi oila mustahkamligini ta‘minlashning eng muhim asoslari bo‘lib xizmat qiladi. Har bir millatning tarixan shakllangan o‘zining oilaviy hayoti, turmush tarzi bor. Oilaviy turmushda er bilan xotinning vazifasi va burchlariga oid qadriyatlar mavjud. Er yoki xotinning mazkur qadriyatlarni yetarli darajada o‘zlashtirmaganligi yoki ado eta olmasligi ular orasidagi o‘zaro hurmat, sadoqat va ishonchning asta-sekin so‘nishiga va oilaviy turmush aksil holatlarning shakllanishiga sharoit yuzaga keltiradi. Er-xotinlar o‘rtasida "o‘zaro hurmat va ishonchning bo‘lishi" ga alohida e‘tibor bilan qaraganlik ijobiy natijalarga olib keladi.

Shuningdek, "Oila a‘zolarining bir-birlarini yaxshi tushunishlari" ham (o‘rinlar yig‘indisi 1,25; 95 %) o‘zbek oilalari uchun eng muhim qadriyat sifatida tan olindi. Shaxs psixologiyasining tahlillari va xulosalariga ko‘ra, shaxslilik sifat-fazilatlarini yuksak darajada shakllangan insonlargina (shu jumladan oila a‘zolari ham) bir-birlarini to‘g‘ri tushuna oladilar, bir-birlariga hamfikir, hamjihat, hamkor, kamchiliklar yoki xatoliklar o‘tganda kechirimli, sabr-qanoatli, itoatli, kengashib ish tutadigan, oilaviy muammolar yechimini tez topib, oila totuvligi, farovonligi va ravnaqi yo‘lida ishonch bilan qat‘iy dadil ish ko‘radilar. Ayniqsa, oilaviy turmushda bir-birlarini to‘g‘ri tushunishga intilish, maslahatlashib-kengashib ish tutish, o‘zaro hurmat va mehr-oqibatlik, ezgu istaklar sari faollik o‘zbeklarga xosdir.

1-jadvalda shaxslararo munosabatlar barqarorligini ta‘minlovchi yana bir muhim omil "Oilada farzandlarning bo‘lishi" (o‘rinlar yig‘indisi 1,25; 95%) deb tan olindi.

Haqiqatdan ham oilaning asosiy vazifalaridan biri - farzand ko‘rib, uni voyaga yetkazish, avlodlar davomiyligini, yer yuzida insoniyat tarixiy taraqqiyotini ta‘minlashdan iboratdir.

Oilaviy shaxslararo munosabatlar barqarorligini ta‘minlashga xizmat qiluvchi omillar orasida "Oilaning moddiy ta‘minlanganligi" (o‘rinlar yig‘indisi 1,40; 92%) ham oldingi o‘rinlarda belgilandi. Oilaning moddiy ta‘minlanganligi - unda iqtisodiy-moliyaviy xo‘jaligi faoliyatini to‘g‘ri va oqilona yuritish hisoblanadi. Oila a‘zolarining uning daromadlarini rejali sarflashi kundalik turmush uchun zarur bo‘lgan oziq-ovqat mahsulotlaridan tortib, to kiyim-kechak, hatto xo‘jalik asbob-anjomlarigacha meyor bilan xarid qilish, tejamkorlik bilan foydalanish, isrofgarchilikka yo‘l qo‘ymaslik uning ravnaq topishi va gullab yashnashi uchun imkon yaratadi.

Oilaviy shaxslararo munosabatlar barqarorligida "Oila a‘zolarining onglilik va ma‘naviy axloqiy mavqei" (o‘rinlar yig‘indisi 1,40; 92%) ham muhim o‘rinda turishi qayd etildi. Albatta, oila a‘zolarining onglilik va ma‘naviy axloqiy mavqei undagi shaxslararo munosabatlarning barqarorligi uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Har bir ongli inson u yoki bu narsaning mohiyatini, qadr-qimmatini, ahamiyatini to‘g‘ri anglaydi va uni munosib baholay oladi. Ushbu fazilat o‘zaro munosabat meyorlarini saqlashga asos bo‘lib xizmat qiladi.

Aksincha bo‘lsa, oila a‘zolari orasida kelishmovchiliklar, ishonchsizlik va tushunmaslik holatlari yuz beradi va buning oqibatida ularning o‘zaro munosabatlarida ziddiyatlar yuzaga keladi.

Oila a‘zolari (ayniqsa, er-xotin) o‘rtasida kechadigan muomala odobi (o‘rinlar yig‘indisi 1,35; 93%) undagi shaxslararo munosabat barqarorligini ta‘minlashda asos bo‘lib xizmat qiladi. Oiladagi kundalik muloqot bu hayotiy ehtiyoj sifatida yuzaga keladi. Er-xotinning oiladagi tashkiliy, moddiy, ma‘naviy, tarbiyaviy va o‘zaro shaxsiy masalalar yuzasidan bir-biri bilan kechadigan muomala munosabatlari sof va samimiy, urning xotiniga, xotinning eriga nisbatan o‘zaro hurmati, mehr-muhabbati va iffati asosida qurilsagina unda musaffo ma‘naviy muhit yuzaga keladi, shaxslararo munosabatlar barqarorligi yanada mustahkamlanadi. Erning xotinga, xotinning erga betakallufigi, bir-biriga qo‘pol muomalasi, oilaviy turmush bilan bog‘liq iqtisodiy, tashkiliy, tarbiyaviy va ma‘naviy qiyinchiliklarni yengishdagi turli fikrlilik, kelisha olmaslik holatlari asta-sekin undagi shaxslararo munosabatlarning buzilishiga, ya‘ni oilaning inqiroziga olib keladi.

Er-xotinning oila boshqaruvidagi ishtiroki unda rollar yoki mehnat taqsimoti (o‘rinlar yig‘indisi 2,00; 80%) muhim ahamiyat kasb etishi qayd qilindi. Oilaviy munosabatlar madaniyatining takomillashuvi turli ijtimoiy tarixiy davrlarda turlicha xususiyatga ega bo‘lgan. U hududiy, milliy va diniy o‘ziga xosliklar ta‘sirida shakllangan. Bu ayniqsa, xalqimiz ijtimoiy tarixining turli davrlarida ayolning jamiyatda va oilada tutgan o‘rnida ham yaqqol namoyon bo‘ladi. Oilada ayolning o‘rni - onaning roli alohida ahamiyat kasb etadi. Uning sadoqati, ozoda-orastaligi,

shirin muomalasi, mehr-muhabbati, shirin taomlar tayyorlashi, mehmon kutishi, saranjom-sarishtaligi, kiyinish va muomala madaniyati, ma'naviy-madaniy savodxonligi, farzandlar, ayniqsa qizlar uchun namuna maktabidir.

Erning ishbilarmonligi, tadbirkorligi, mehnatsevarligi, rejali va uylab ish tutishi, bosiqligi, talabchanligi, ko'p hunarmandligi, halolligi, adolatparvarligi, oila va xotiniga nisbatan sadoqati farzand uchun andoza sifatida ijtimoiy tasavvurlar shakllanishiga xizmat qiladi.

Inson hayotida moddiy ehtiyojlar va ularni qoniqtirish muhim o'rin tutadi. Jumladan, er-xotinning jinsiy mosligi (jinsiy qoniqishi) (o'rinlar yig'indisi 2,30; 74%) oilaviy shaxslararo munosabatlar barqaror-ligini ta'minlashning muhim omili sifatida qayd etilgan.

Tadqiqotlarning ko'rsatishicha oiladagi ziddiyatlarning shakllanishi-da jinsiy mutanosib (jinsiy qoniqmaslik) ham muhim rol o'ynaydi. Jinsiy nomutanosib - farzandsizlikka olib kelishi yoinki ko'p hollarda er-xotinning turmush tarzini o'zgartirish yoki boshqacha qurishga ham olib kelishi mumkin. Jinsiy moslik esa-jinsiy qoniqish, bir-biriga ishonch, mehr-muhabbatli, sadoqatli, hamdam-hamfikir bo'lishga, oila g'ururi va sha'nini saqlashga chorlaydi, uning mustahkam va barqarorligini ta'minlaydi.

Tadqiqotlarimizda yangi oilaning "uy-joy bilan ta'minlanganligi" (o'rinlar yig'indisi 2,40; 72%) ham uning barqarorligini ta'minlovchi muhim tarkib ekanligi tan olinganligi ijtimoiy-psixologik voqelikdir.

Uy-joy qurish murakkabligi sababli ham xonadonli er-xotinlar ko'p vaqtini imorat qurishga sarflamay, balki oilaning moddiy va ma'naviy ravnaqi yo'lida fidokorona mehnat qiladilar. Xo'jalik o'zini tutib olgandan so'ng, oilada farzandlar o'sib, ulg'aya boshlagach, er-xotin ham ota-bobolarining an'nasini davom ettirib, o'g'illariga uy-joy qura boshlaydilar. Uy-joy bilan bog'liq an'ana ko'pincha shu tartibda davom etaveradi.

Shundan so'ng, o'z ahamiyatiga ko'ra, "qaynota va qaynonaning (kelin yoki xotin uchun) oilani boshqarishga aralashuvi" (o'rinlar yig'indisi 3,05; 59%) ko'rsatildi. Bu uning ko'p bo'g'iniligidir (bobo, buvi, o'g'il, kelin, nevara, chevaralar birga yashashidir). Bunday oilalarda bolajonlilik, serfarzandlilik, mehnat taqsimotining qat'iyligi, budjet uning a'zolari bilan bamaslahat ota-ona tomonidan boshqarilishi, kichik a'zolarining kattalarga hurmat-ehtiromi, bo'ysunishi, itoatkorligi, unda erkakning muhim rol o'ynashi, ota-onaga nisbatan munosabatning alohida ahamiyat kasb etishi, ayollarga nisbatan e'zoz, ularni avaylab-asrash hissining kuchliligi, oila g'ururi va sha'nini himoya qilish a'zolarining burchiga aylanib qolganligi, tug'ilib o'sgan joyiga alohida mehr-muhabbat tuyg'usining mavjudligi xosdir. O'zbeklar milliy-madaniy muhitida ko'proq "mustaqil oila sifatida hayot kechirish" uning ko'p bo'g'iniligi sharoitlari ta'sirida, unda mehnat taqsimotining to'g'ri yo'lga qo'yilmaganligi va uning muhitidagi ijtimoiy, iqtisodiy va ma'naviy tengsizliklar (kelishmovchiliklar, nomutanosibliklar) tufayli sodir bo'ladi va shu orqali oiladagi shaxslararo

munosabatlar barqarorligini (ko‘p bo‘g‘inli oila uchun ham, o‘zlarining yangi oilasi uchun ham) ta‘minlashga intiladilar. Shu bois, bu omil ahamiyatiga ko‘ra (o‘rinlar yig‘indisi 3,55; 49%) o‘rtacha ko‘rsatkichni tashkil etadi. Bu holat ko‘proq shaharliklarning turmush tarziga xos xususiyat (uy-joylarning chegaralangan bo‘lishi) sifatida namoyon bo‘ladi.

Shundan so‘ng o‘z ahamiyatiga ko‘ra "qayn aka, qayn uka, qayn opa va qayn singillarning oilaviy munosabatlardagi ishtiroki" (o‘rinlar yig‘indisi 3,95; 41%) o‘rin oldi. Yuqorida aytib o‘tganimizdek, o‘zbek oilalari aksariyat holatlarda ko‘p bo‘g‘inlilik xususiyatini saqlab kelayotganligi uchun qayn aka, qayn uka, qayn opa va qayn singillar oilaviy munosabatlarda bevosita to‘la huquqli ishtirokchi sifatida undagi o‘z vazifa va burchlari doirasida ishtirok etadilar. Ular oiladagi shaxslararo munosabatning barqarorligini ta‘minlashda (muomala odobi, undagi mehnat taqsimoti, vazifa va burchni to‘g‘ri ado etish, o‘zaro hurmat va e‘tiborni saqlash, uning iqtisodiy negizini, ma‘naviy muhitini saqlash, g‘ururi va sha‘nini himoya qilish va boshqalarda) u yoki bu darajada mas‘uldirlar. Ularning belgilangan meyorlar darajasida (qoida-tartiblar) funksiyalarini o‘tay olmasliklari oila barqarorligiga zid holatlar yuzaga kelishining sababdir.